

„НЕУМОРИМИЯТ ОБВИНИТЕЛ“

от Симеон Правчанов. С., Партиздат, 1975. 242 с.

В поредицата „Художествено-документални биографии“ книгата на Правчанов е посветена на общественика Антон Страшимиров. За автора Страшимиров е „не толкова надарен художник, колкото забележителен човек — неустрашим гражданин-демократ и войнуващ антифашист“. Такова убеждение, макар да иска уточняване (тъй като творецът има стойност не само с величината на дарованието си, но и с идейно-естетическата актуалност на търсенията си), дава основание за специален интерес към гражданската биография на писателя. Очакваме новото изследване да обогати досега изградената представа за Страшимиров, да я конкретизира. Не оставаме излъгани. Правчанов дава преглед на документалното начало, придържа се обикновено към лаконичността на хрониста. Избрал е най-доброто в случая — трябва да навлезе в един богат на събития живот, много неспокоен, много неравен, трябва да се срещне с личност от голяма величина, която затруднява биографа с противоречия. А документалният разказ е среща „на живо“ с писателя и неговите съвременници, навлизане в ежедневието на историята.

Правчанов ограничава своята задача във „възстановяване“ два периода от живота на писателя — 1903—1905 и 1923—1927. Безспорно това са върховите моменти в гражданската дейност на Страшимиров, години на най-голямата му близост с неговия народ, най-пълното съзвучие с демократичните тенденции на времето, години, в които личността му се изживява в своята истинска духовна мощ. За осветляване на тези биографични етапи авторът събира материала, свързан с борбата на Страшимиров срещу монарха и военщината в началото на века и с изобличаването на фашизма в годините на следсептемврийския погром. Така се обособяват двата акцента в композицията на изследването. Но в същност Правчанов не е могъл да ангажира вниманието си единствено с върховите моменти. Налага му се да стигне до тях, проследявайки изграждането на

общественика. Написана е отделна глава — „Кратка, но необходима предистория“ — за учителските години, които предшествуват първите сериозни политически проявление на Страшимиров. Тук е използван преди всичко разказът на самия писател за преживяното („Творчество и живот“), както и свидетелството на художествените му творби. Впрочем началните писателски изяви на Страшимиров интересуват автора само като потвърждение на гражданските му позиции. Краткото анализиране на „Кочаловската крамола“ има за цел да стигне до заключението, че това е „най-социално отзивчивият разказ на Страшимиров“. Спазвайки ограниченията, които си е наложил, Правчанов още тук дава представа за характера на героя си — характер с подчертана социална заинтересованост, гражданска активност, неударжимо непокорство — големите политически схватки му предстоят. През 1903—1905 г. Страшимиров става значителна фигура в политическия живот на страната. Той е депутат на младемократическата партия в Народното събрание, името му е в близост с имената на Стоян Михайловски, Найчо Цанов и други активни политици от онова време. Така го е виждал Правчанов, събирайки свидетелствата за големия двубой на Страшимиров с Фердинанд. Статии и изявления на писателя, извлечения от дневниците на Народното събрание, съдебни документи потвърждават важни за гражданската биография на Страшимиров факти, важни също за очертаване политическото положение в страната — споровете в Народното събрание по актуални въпроси, изобличаването на Фердинанд, създаване на „Закон за Особата“ и първия процес по него — срещу Михайловски, обществения протест, забележителните с гражданската си смелост публикации на Страшимиров в „Ден“, конфликтите с българската военщина, процеса срещу Страшимиров. В страниците, посветени на събитията от 1903—1905 г., Правчанов съумява да документира добре изобличаването на българския монархизъм от Страшимиров, но също и да представи неговото поведение като ярка проява на демократизма на българската интелигенция, на антимонархическите настроения в страната.

Още първата част на книгата дава основание да се каже, че авторът проявява необходимата трезвост по отношение обекта на своето изследване. Образът на „неуморимия обвинител“ се изгражда със съзнанието за неговата сложност и противоречивост, които налагат да не се премълчават повратните моменти в живота на писателя, уязвимите страни на неговия характер и житейско поведение. Някои факти за отклонението на Страшимиров от демократическите позиции са посочени в главата, която засяга периода 1907—1923, но те не са премълчани и по-нататък (става дума за слабите страни в разбиранията на Страшимиров за народната революция, за комунистическите идеи). Съобразно със задачата си Правчанов твърде бегло се занимава с въпроси от този род, но не ги избягва, предпозва се от канонизацията на образа.

С най-голям интерес очакваме документирането на гражданския подвиг на Страшимиров по време на септемврийските събития. Намираме го във втората част на книгата. Тук авторът е направил първото, което като че ли се налага — извикал е образите на героите-жертви на фашизма. Тази потресаваща хроника на политическите убийства е може би най-сполучливият начин, без да се разполага с преки свидетелства за психологическото състояние на Страшимиров, да се разбере онзи напор на ужаса, който ще накара Страшимиров да изрече: „Клаха народа, както турчин не го е клал.“ Премисленото, методично безпощадно унищожаване на най-смелите, на най-светлите умове на нацията, всенародната трагедия под властта на палачи — това ще доведе Страшимиров до подем на силите му, до мъжествен протест, до заклеймяващите страници на „Хоро“. Правчанов проследява постепенното ориентиране на писателя в сложната историческа обстановка, нарастването на неговите съпротивителни сили, за да се спре на най-ярките проявления в схватката на Страшимиров с фашизма — знаменития позив от 12 ноември, конструирането на „Общ помощен комитет за пострадалите през септемврийските събития, „Ведрина“. В характеристиката, която е направена на Страшимиров-антифашиста, отново прави впечатление търсенето на точност. Ударението се поставя не върху способността на писателя да стигне до същността на разтърсените го събития, да прецени революционния момент, да разбере комунистическите идеи, а върху неговата изобличаваща палачите дейност, върху неговия демократичен, антифашистки патос: „За нас обаче е важно да проумеем, че в дните на покрусата, отчаянието и безогледния терор Страшимиров има мъжеството — безспорно пръв измежду цялата наша художествена ин-

телигенция, да се изправи на прокурорската трибуна. За да обвинява!“ Величината на Страшимиров-антифашиста косвено подчертават ония полицейски документи, които авторът привежда и които издват постоянното напрежение на страха у властващите пред един неуморим разобличител.

И през периода 1923—1927 г. Страшимиров е видян от автора в неговата среда — българската демократическа интелигенция, комунистическата младеж, делото му е документирано като част от антифашистката дейност на прогресивните хора, като ярка проява на народните настроения. Фигурата му се очертава действително като фигура на народен трибун.

Може да се каже, че Правчанов е намерил вярно становището си спрямо личността, за която пише, събрал е и достатъчно факти за релефното ѝ очертаване. Книгата търпи забележки в друго отношение. Авторът предупреждава в предговора си, че се предпозва от белетризация. В някои случаи се опитва обаче да представи общата картина на историческия момент, да нахвърли декора на събитията, да оживи лицата. В такива случаи с почуда откриваме как настъпва в текста езиковият шаблон — плъзват „жестоките и хищни пипала на чуждия капитал“, „никнат като гъби след дъжд предприятия и работилници“, Фердинанд тласка страната към „черната бездна на две национални катастрофи“ и т. н., за „героя на нашия разказ“, „сирец“ Страшимиров се намират думи, които биха имали място в писане от друг род — той „надува оглушителна пияллка“, „дращи... срещу всички тогавашни издания“. Усетът за думата изменя на критика. Невинаги е намерен и верният тон. Няма защо да проявяваме самочувствието си на модерни хора, иронизирайки жалката ни столица от началото на века с нейните калдаръмни улици, безпомощни трамвайчета и жители, удивени от „фъркането във въздуха“, както става в главата „Успоредици“. Тази глава не въвежда във водевил, нали? Тя пресъздава обстановката на ония антимоноархически борби, които правят чест на българската интелигенция, защо е необходимо да се създава настроение на снизходителност? За да приключи с това, което прави неприятно впечатление, ще добавя, че изложението не е изчистено от претенциозно банални разсъждения, емоционално „приповдигнати“, които не дават нищо за съдържанието.

В книгата на Правчанов Страшимиров не се явява нов и непознат. Общата характеристика на „неуморимия обвинител“ е направена вече в нашата литературна наука. Безспорно, събрани са малкоизвестни факти, отпечатани са непознати на широката публика документи, съпоставени са

събития. Картината на времето се получава доста жива, фигурата на Страшимиров изпъква с подобащата му величина.

Катя Янева

„ТРАДИЦИИ И ЖАНР“ от СИМЕОН ЯНЕВ. С., Наука и изкуство, 1975. 258 с.

Докато общата история на нашата литература разполага вече с цялостни, макар и бъдещи в някои отношения критическо-недоволство трудове, историята на литературния жанр е още в пионерски етап. Би било силно да се каже дори, че книги от рода на рецензираната се „броят на пръсти“ в нашето литературознание. Разбира се, ако само с това се изчерпваха достойнствата на „Традиции и жанр“, тя едва ли би представлявала интерес за критико-аналитичното внимание. Но книгата е съдържателно и в редица отношения приносно изследване на закономерностите в жанровото развитие на един от най-активните и „оперативни“ жанрове на литературата ни — жанра на разказа. Макар и с някои уговорки, рецензираната книга с основание би могла да бъде разглеждана като умно написана глава от бъдещата историческа поетика на жанровете в българската литература.

Макар че изследването има за обект жанровото развитие на разказа, авторът е дал в началото на книгата си бегла, но целенасочена представа за картината на междужанровите отношения през втората половина на миналия и началото на настоящия век. При това координатите на тази картина обхващат не само българския, а и европейския и американския литературен процес. Правилно, макар и мимоходом, е отбелязано унисонното развитие на българския литературен процес в жанрово отношение със световния литературен процес в края на миналия и началото на настоящия век. Същевременно вярно е посочена различната изходна точка на нашия и световния литературен процес, водещи към сходен резултат. В тази насока Янев се опира на ценното изследване (на което посвещава и кратка характеристика) на Г. Д. Гачев „Ускорено развитие на литературата“ и на прозорливото обобщение на Т. Жечев за специфичното историческо развитие на българската проза. Авторът на изследването обаче дава значително по-пълна и задоволителна причина обосновка за своеобразието и самобитността на нашето разказово-жанрово развитие. Янев само маркира в скоби съвпадението

на световния и българския литературен процес в ориентацията им към разказа като „домашно стечение на обстоятелствата“, от една страна, и обективни исторически закономерности, от друга. Струва ми се, че този факт, знаменателен сам по себе си, заслужава по-голямо внимание от гледище на ускореното развитие на нашата литература. Едва ли би било правилно този факт да се обяснява еднозначно — само като стечение на обстоятелства. Добрият „шанс“ за изостаналата в своето развитие българска литература е, че тя навлиза в своя решителен, ускорен етап с жанр, който, от една страна, е най-подходящ за нейните културно-социални и национални условия и възможности, а, от друга — световният литературен процес може да ѝ предложи образци в същия този жанр. По този начин тя успява бързо да „навака“ изоставането си, без да рискува националното си своеобразие, защото се касае не за механично влияние, а за органично успоредяване на развитието и за изпълване на една жанрова форма¹ със собствено, национално съдържание. Впрочем тук трябва да коригираме автора по отношение развитието на разказа в руската литература, който също в началото се развива в един жанр с повестта.²

Правилно според мене за сегашното състояние на изследванията на новелата и разказа в българската, пък и в чуждата литература, той решава терминологическата проблема, която изниква пред него още в началото на изследването му. Наистина би могло да се възрази дали да признаем за меродавен не дотам прецизния и често дори погрешен количествен признак, с който практиката си служи, за да разграничи разказа от новелата, защото има по-достоверни, научно-съдържателни признаци за теоретическото им описание и критическата им класификация, но в последна сметка Янев е прав, защото българският разказ не прави изключение от онова, което Шубин в цитираното изследване сочи за световния разказ от края на XIX в.: „Разказът в този вид — пише съветският изследовател, — в който се е оформил в края на XIX в., изцяло поема в себе си и такава разновидност на прозата като новелата и ред други по-свободни структури, неполучили самостоятелни означения. Прерастването на жанра на новелата в

¹ Тук жанровата форма се разбира като единство на т. нар. външна и вътрешна форма (вж. В. Ангелов. За същността на жанра. — Лит. мисъл, 1961, кн. 5, с. 49).

² З. А. Шубин. Современный русский рассказ. Л., 1974. с. 37.